

דף שבועי

בס"ד

פרשת בהר בחוקותי, תשפ"ו, מספר 1667

"אז תרצה הארץ את שבתתיה" (וי' כו:לד) הלל מאלי

ירחים שאין אתם משמטים את הארץ היא תשמט מאליה ... (אבות דרבי נתן, נוסחא א', לח).

אך הסבר זה קשה בשל חוסר ההתאמה בין החטא לעונשו, ומשום שהכתוב קובע כי העונש הוא תוצאה של אי עשיית "כל-המצות האלה" (יד). מקור הרעיון שלפיו שנות השמיטה של הארץ החרבה תוחמות את שנות הגלות מצוי במדרש של בעל ספר דברי הימים, שהרכיב את נבואת שבעים השנה של ירמיהו עם הפורענות שבתורה, ובכך מתח את המטרונום הקוצב את הזמן שבין גלות לגאולה. בספר ירמיהו מופיעה ההבטחה שימי השעבוד לנבוכדנאצר³ מלך בבל קצובים לשבעים שנה:

... ועבדו הגוים האלה את-מלך בבל שבעים שנה. והיה כמלאות שבעים שנה אפקד על מלך בבל ועל הגוי ההוא נאם ה' את עונם ועל ארץ כשדים ושמתי אתו לשממות עולם (יר' כה:יא-יב, וראו כז:ז).

נבואה זו, משנת 605/4 לפנה"ס, ממוקדת בגורל הממלכה הכובשת. אך בנבואת ירמיהו השלוחה כמכתב לגולי יהודה, היא לובשת פנים חדשות והופכת לתקוות שיבה:

... כי לפי מלאות לבבל שבעים שנה אפקד אתכם והקמתי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה (יר' כט:י).

השורש פק"ד, ששימש לתיאור גורל נבוכדנאצר ('אפקד על מלך בבל' יר' כה:יב), נודד לעם 'אפקד אתכם', והנבואה שתיארה את קץ המלך הבבלי מובעת כתקווה עבור הקהילה הגולה. אך בשתי גרסאות הנבואה אין הד לקשר שבין השמיטות לקיצוב זמן הגלות.⁴ חיבור זה מתרחש במדרש שבדברי הימים:

ויקרא כו:לד-לה	דברי הימים ב לו:כא
אז תרצה הארץ את-	למלאות דבר ה' בפי

3 בתרגום השבעים שם לא נזכר נבוכדנאצר או מלך בבל, אלא רק הפקידה על "הגוי ההוא".

4 תקופת זעם דומה מופיעה ביחס לצור בנבואת ישעיה (כג:טו-יז). בתהלים (צ:י) תקופה זו מגדירה חיי אדם. גם בנבואות שיבת ציון המהדהדות את תקוות שבעים השנה (חג' א:ב [?]; זכ' א:יב; ז:ה) מוזכר 'זעם' של 'שבעים שנה', אך לא שמיטה. על גלגוליה של נבואת שבעים השנה של ירמיהו נכתבה ספרות ענפה. ראו למשל ג' ברזילי, "שבעים שנה מירמיהו עד דניאל: סמנטיקה, פרשנות ואפוקליפטיקה", בית מקרא נט (תשע"ד), עמ' 41 – 59 ושם ספרות נוספת.

בין האסונות הניתכים בדממה בפרשת בחוקותי מופנים מספר פסוקים אל הארץ עצמה:

אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם אז תשבת הארץ והרצת את שבתתיה. כל-ימי השמה תשבת את אשר לא-שבתה בשבתתים בשבתתם עליה (וי' כו:לד-לה, ושם:מב-מג).

הכתוב מפנה מבטו מהעם היוצא לגלות אל הארץ השוממה, אך במקום לצייר במילים את הערים העשונות ושרידי החורבות (השוו: יח' לג:כד, כח) הוא מתעכב במפתיע על האדמה שהחורבן והגלות מאפשרים לה מנוחה. פרשנים רבים ראו בשביתת הארץ ביטוי למידה כנגד מידה המתבססת על התאמה בין שנות השמיטה המחוללות לשנות הגלות. בדומה לבני ישראל שנשאו עוונם "רעים במדבר ארבעים שנה" (במ' יד:לג) כנגד המרגלים שתרזו את הארץ "ארבעים יום" (יג:כה; ושם "יום יום לשנה יום לשנה תשאו את עונותיכם" במ' יד:לד),¹ כך יתאימו שנות הגלות לשנות השמיטה האבודות ויאפשרו לארץ 'לרצות', כלומר לפרוע את השנים שבהן נעבדה.² אך למעשה הכתוב אינו אומר דבר על אורך הגלות הנמתחת בפרק ללא אופק, וממילא לא ניתן לחלץ מתוכו חשבון גלות הנגזר משנות שמיטה. גם ההנחה שלפיה הכתוב מתאר ענישה של מידה כנגד מידה מחייבת לזהות את הגלות כעונש על עוון השמיטה, כלשון המדרש:

על שמיטת הארץ מנין? שנאמר 'אז תרצה ... אמר להן הקב"ה לישראל: הואיל ואי אתם משמטים את הארץ, היא תשמט אתכם, מספר

* הרב ד"ר הלל מאלי, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.

1 כלשון רש"י בפירושו לחבקוק (ב:ג): "שבעים שמיטות קלקלו ישראל ולא שטמו וכנגדן גלו ממנה שבעים שנה". וראו עוד י' יעקבס, מידה כנגד מידה בסיפור המקראי, אלון שבות תשס"ו, עמ' 86 – 87 ושם מקורות נוספים.

2 על הוראת הפועל רצ"י כאן ראו א' קופילוביץ, צופה אל הבאות: תאולוגיית הגלות של יחזקאל והשפעתה על תוכנית התקומה שלו, ירושלים תשפ"ד, עמ' 374, הע' 29. קופילוביץ דוחה בצדק את ההצעה של מילגרום שלפיה תפוצה הארץ על השבתות שלא קיימו בה על ידי ה', והיא 'תרצה' כלומר תקבל שבתות אלו. כדבריו הארץ במקרה זה אינה הנושה אלא החייב' ... לפיכך אם השמיטות לא תקוימנה אין הדבר אומר שהארץ תהיה זכאית לפיצוי" (שם).

יכולה לשאתם ומקיאה אותם. תאולוגיה אקולוגית זו, המיוחסת לארץ ישראל בספרי ויקרא ובמדבר, מורחבת לעולם כולו בספר בראשית: האדמה 'ארוחה' בעבור חטאו של אדם (בר' ג:ז), ודמו השפוך של הבל גורם לנדודי קין המוצא מקלט בארץ נוד: "ארוח אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה... לא תספ תת פחה לך" (בר' ד:יא-יב). וכאשר נגדשה הסאה והארץ התמלאה חמס נתאררו יושביה כולם מעל האדמה שהוצפה במבול (ו:יא, יג).⁷

אם כן, אכן העוונות, התועבות, הרצח והחמס הם המרחיקים את האדם מן האדמה, אך הרחקה זו מבוססת על עיקרון תשתיתי יותר, שהאדמה איננה קניין האומה, אלא קניינו של ה': "כי גרים ותושבים אתם עמדי. ובכל ארץ אחזתכם גאלה תתנו לארץ" (וי' כה:כג-כד). העם הגולה מעל אדמתו שכח עיקרון זה בכך שהפך את תנאי הברית ושכח את פרטי חוזה השכירות למגורים בארץ. לאור זאת אפשר אם כן להציע, שריצוי השמיטות בעת הגלות איננו עונש על עוון השמיטה (עוון שכשלעצמו אינו מצדיק גלות), ואף אינו תקופת טיהור המאפשרת לאדמה 'להיטהר' מהטומאה שנספגה בה ומנעה ממנה פריון, אלא תזכורת איומה וביטוי קשה לרעיון שאותו השמיטה מבקשת לשתול באופן עדין: שטר הבעלות על הארץ הוא שטר החוק, וכשהוא נשכח, האדמה בשיממונה תשמור על שמיטה ובכך תשיב את ריבונות האל, שחוללה בעוונות כולם, למקומה. פוטנציאל התיקון שבפסוקי ויקרא ממומש במדרש דברי הימים כקוצב זמן: הפסוק בספר ויקרא אומנם אינו מצייר את אופק הגלות, ואף אינו קושר את משכה לשנות השמיטה, אך מדרש דברי הימים הקוצב את הגלות בשנות שמיטה מלמד כי שמירת השמיטה איננה שממה המתפקדת רק כמזכרת עוון. כשם שהחטאים נספגו בקרקע עד שזו הקיאה את יושביה, גם תודעת "פי לי הארץ" (וי' כה:כג) הצומחת מתוך השממה הולכת ומתגברת; הארץ עזובה מתושביה אך מאוכלסת בא-לוהיה שנוכחותו מבטיחה את שיבת העם לארצו – שומר חוק וברית.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

Tikva Frymer-Kensky, "The Atrahasis Epic and Its Significance for Our Understanding of Genesis 1-9" *BA* 40 (1977): 147-54; idem, "Pollution, Purification, and Purgation in Biblical Israel" in *The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Sixtieth Birthday*, ed. C. L. Meyers and M. O'Connor, ASOR1 (Winona Lake: Eisenbrauns, 1983), 399-414.

שְׁבַע יָמֵי הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם בְּאֶרֶץ אֲרִיכֶם אֲזַ תִּשְׁבַּת הָאָרֶץ וְהִרְצַת אֶת- שְׁבַתֶיהָ.	יִרְמִיָּהוּ עַד רִצְתָהּ הָאָרֶץ אֶת שְׁבַתוֹתֶיהָ כָּל יְמֵי הַשָּׁמַיִם שְׁבַתָהּ לְמֵלֵאוֹת שְׁבַע יָמֵי שָׁנָה.
---	---

מחבר דה"י קושר את הנתון המספרי על שנות הגלות המופיע בנבואת ירמיהו לתיאור הארץ השובתת שבויקרא, ומקנה להם משמעות חדשה: מעתה שבעים השנה הן הזמן שבו מרצה הארץ את שבתותיה. מעתה, השיבה לארץ אחרי שבעים שנה נתפסת לא רק כהגשמת נבואת ירמיהו, אלא גם כהגשמת הכתוב בספר ויקרא. קץ הגלות הסתום בירמיהו מתמלא בתוכן מוסרי: שבעים השנה אינן טווח שרירותי, תקופת זעם נטולת הסבר או חילוף דורות הכרחי, אלא תקופת תיקון שבה מרצה הארץ את שמיטותיה. אך מדוע 'זכתה' השמיטה לתיקון מעין זה? מדוע הגלות כולה נתלית בקיום מצווה אחת ויחידה? הרעיון שבעל דברי הימים מבקש "לפאר ולרומם שמיטת קרקעות. ונראה שהיתה השעה צריכה לכך בימיו של הסופר הזה" (אהרליך, "מקרא כפשוטו", עמ' 470), או ההצעה החז"לית כי עוון שמיטה גורר גלות (כאמור לעיל וכלשון המשנה באבות ה, ט) נראים קשים, שהרי הפרשה בתורה קושרת את הגלות לאי-שמירת "כל המצוות האלה", ובמקרא גלות היא תולדה של תועבות – רצח, ניאוף, גזל ועושיק אך לא של ביטול מצוות השמיטה. אפשר לפטור את הפסוק כביטוי לסרקזם מר-כלענה; השמיטה איננה גורם הגלות אבל באופן אירוני היא תתקיים כשיושביה נוטשים אותה (להיפוך סרקסטי דומה השו"ב במ' יא:כ). פתרון תאולוגי עמוק יותר נמצא במדרש הספרא:

"אז תרצה הארץ את שְׁבַתֶיהָ" (וי' כו:לד) – אני אמרתי לכם שתהו זורעים שש ומשמטים לי אחת, בשביל שתדעו שהארץ שלי היא, ואתם לא עשיתם כן. אלא עמדו וגלו ממנה והיא תשמט מאליה כל שמיטים שהיא חייבת לי, שנאמר "אז תרצה הארץ את שְׁבַתֶיהָ כל יְמֵי הַשָּׁמַיִם", "כל יְמֵי הַשָּׁמַיִם תִּשְׁבַּת" (וי' כו:לד-לה) (ספרא בחוקתי ז (מהדורת א"ה וייס, דף קיב טור ב).

המדרש קושר בין שמיטות החורבן של הארץ לבין אובדן הידיעה ש'הארץ שלי היא'. כלומר, לא תביעת הארץ העייפה את שמיטותיה מחייבת גלות. על פי המדרש, ביטול השמיטה משקף שכחה של עיקרון בסיסי יותר, שבו תלוי הקיום בארץ. על פי המקרא, הגלות היא ברומטר לחטאי העם משום שהחיים בארץ הם חיים על תנאי, והתנאי הוא שמירת המצוות; הבטחת ה' לאברהם מותנית בשמירת בניו את 'דִּרְךָ ה' לעשות צדקה ומשפט" (בר' יח:ט). כמו כן, הכניסה לארץ תלויה בכך שתתמלא סאת עוון האמורי היושב בה ("פי לא שלם עון האמרי עד הנה" בר' טו:ז).⁵ בחוקה שבתורת כוהנים רעיון זה מובע במטפורות עזות יותר: הארץ מקיאה את יושביה כשאלה אינם שומרים חוק ומשפט: "ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה ותקא הארץ את ישביה" (וי' יח:כה, כו-ל, וראו גם במ' לה:לג-לד).⁶ המטפורה הגופנית של הארץ המקיאה את יושביה מתבססת על דימוי מוחשי: החטאים נספגים בארץ וממלאים אותה עד שזו אינה

5 ראו על כך במאמרו של משה ויינפלד, "ירושת הארץ – זכות וחובה: תפיסת ההבטחה במקורות מימי בית ראשון וימי בית שני", ציון מט (תשמ"ד), 115 – 137.
 6 ראו: ב"י שורק, תורת הקדושה: עיונים בחוקה הכוהנית שבתורה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 234-235.

דף שבועי